

Бенедик Ю.Ю., викладач-стажист кафедри фінансів (Національний університет «Острозька академія», м. Острог)

ПОКРАЩЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті досліджено фінансове забезпечення розвитку вищої освіти в зарубіжних країнах. Визначено елементи, які варто запровадити Україні для покращення фінансування вищої освіти.

The article investigates the financing of high education's development in foreign countries. The elements which have to be introduced in order to improve the financing of Ukrainian high education are determined.

Вища освіта визначає майбутнє нації, а українська нація є однією з найосвіченіших націй у світі. Сьогодні розвиток в Україні ринкових умов господарювання вимагає розробки нових наукових підходів до визначення ролі вищої освіти в економічному житті суспільства, всебічного дослідження тенденцій її розвитку та закономірностей функціонування. В умовах ринкової економіки держава використовує економічні методи управління. Серед заходів, які потребують невідкладного вирішення, є саме підготовка висококваліфікованих кадрів, які потрібні економіці України. Тому вищі навчальні заклади повинні готувати кадри з таким розрахунком, щоб молоді фахівці після закінчення навчального закладу мали можливість в умовах виробництва, виявити творчі сили й ініціативу, застосувати здобуті знання на практиці.

За міжнародними критеріями освіта є рентабельною галуззю. Проте, це не означає, що вона повинна повністю заробляти на свій розвиток і вносити відповідну частку в бюджет держави. Освіта робить це опосередковано, через свій продукт – навчання і підготовку фахівців. За оцінкою експертів 56 % внутрішнього валового продукту в кожній державі створюють працівники, які здобули вищу освіту [5, с. 87].

Фінансування освіти стало останнім часом предметом особливої уваги, значною мірою завдяки прогресу у розумінні природи економічних інтересів суб'єктів, що діють на освітньому ринку, а також тому, що багато суспільно важливих заходів потребують значних коштів.

Необхідність вирішення проблем, пов'язаних з фінансовим забезпеченням розвитку вищої освіти, вимагає впровадження нових підходів до фінансування за рахунок загального фонду державного бюджету та розширення кола власних надходжень бюджетних установ. Розвиток вищої освіти в ринкових умовах господарювання не можливий без посиленої уваги до розробки нових методологічних рішень їх функціонування за рахунок впровадження ефективних методичних підходів до організації та поточного планування доходів і витрат, розробки напрямів розвитку вищих навчальних закладів.

Питанням теорії та практики фінансового забезпечення вищої освіти приділяли увагу українські економісти: С. Буковинський, О. Василик, В.Гейць, В. Глушенко, А. Даниленко, А. Криклій, В. Куценко, Е. Лібанова, Ц.Огонь, К. Павлюк, Д. Полозенко, Г. П'ятаченко, П. Саблук, С. Юрій, В.Федосов та інші.

Серед російських економістів, які досліджували питання фінансування та розвитку вищої освіти, можна назвати А. Анчишкіна, В. Афанасьєва, В.Басова, С. Белякова, С. Вишнева, В. Єрошина, В. Жаміна, Е. Жильцова, С.Костяняна, Г. Поляка, С. Струмліна, Л. Суботіної, А. Чугаєва, Д.Чупрунова та інших.

Вивченню питання фінансового забезпечення розвитку вищої освіти присвячені роботи зарубіжних вчених: Г. Беккера, Ч. Бексона, М. Благуа, Грегорі Дж. Брока, А. Вагнера, Дж. Вейзе, Є.Деннісова, П. Друкера, К. Ерроу, Дж. Кейнса, Є. Кола, Е. Ліндала, Шеннота Б. Мадда, Ф. Махлупа, Я.Мінсента, П. Самуельсона, Я. Тімбергена, Т. Шульца.

Надбання названих вчених є значним внеском в теорію, методологію та організацію вищої освіти, а також вирішення питань щодо вдосконалення її фінансового забезпечення.

Однак, в цілому зазначена проблема залишається недостатньо вивченою як в українській, так і в світовій науці. Зокрема, більшість досліджень західних вчених акцентує увагу лише на конкретній вартісній оцінці інвестиційного ефекту освіти, що віддзеркалює процес зростання заробітної плати та національного доходу. Проте, більш важливим, на нашу думку, є науково обґрунтоване розуміння основних причинно-наслідкових зв'язків і залежностей, комплексного, більш широкого впливу вищої освіти, її структури, способу організації і фінансування. Також особливої уваги сьогодні заслуговує налагодження фінансово-господарського механізму освітньої діяльності та пошук додаткових джерел фінансового забезпечення розвитку вищої освіти в Україні.

Мета дослідження полягає у визначенні напрямків покращення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти в Україні на основі вивчення досвіду зарубіжних країн.

Актуальність проблеми фінансового забезпечення розвитку вищої освіти обумовлюється специфічністю фінансового механізму в тому, що за

допомогою фінансів визначається кінцевий результат усієї господарської діяльності в державі. Фінансовий механізм – це методичні, організаційні та правові положення і заходи, що визначають функціонування фінансів в економіці держави, їх практичне використання для досягнення визначених відповідними програмами цілей і завдань [6, с.59].

Формування і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення загальнодержавних потреб, а також потреб відповідних структур і населення здійснюється на підставі відповідних нормативних актів, які виступають основою для розроблення методичних положень, що визначають техніку мобілізації і використання цих ресурсів, обов'язки суб'єктів, які беруть участь у цих процесах. Завданням фінансового механізму є фінансове забезпечення і фінансове регулювання економічних і соціальних процесів. Фінансове забезпечення водночас виконує функцію регулювання так само, як регулювання – функцію фінансового забезпечення. Так, відповідно до умов виділяють три методи здійснення фінансового забезпечення (рис.1).

Рис. 1. Методи здійснення фінансового забезпечення

Щодо фінансового регулювання, то воно являє собою метод здійснення державою функцій управління економічними та соціальними процесами при використанні фінансів [6, с. 61].

Сьогодні нові механізми державного фінансування вищої освіти формуються в умовах зменшення державного фінансування вищої освіти і розвитку ринкових відносин в сфері освіти.

Виділяють два основні напрямки зміни механізмів державного фінансування вищої освіти в умовах розвитку ринку освітніх послуг:

- формуються квазі-ринки в державному секторі освіти;
- розвивається контракція в сфері освіти.

Ці зміни і розвиток освітнього ринку в цілому лише тоді приводять до значного позитивного ефекту, коли виконуються наступні умови: повинна існувати реальна конкуренція між постачальниками освітніх послуг; якщо конкуренція відсутня, то поділ покупця і постачальника освітніх послуг звичайно зводиться до формальності; укладання договору з монополістом, у якого немає достатніх стимулів до пошуку ефективних шляхів надання освітніх послуг, може призвести до неефективного використання громадських (суспільних) коштів.

Що ж до фінансування вищої освіти, то держава може здійснювати його шляхом:

- вкладання коштів у різні фактори виробництва освітніх послуг;
- фінансування конкретних навчальних закладів;
- надання фінансової підтримки безпосередньо тим, хто навчаються – кінцевим споживачам освітніх послуг [6].

При цьому держава може здійснювати як пряме, так і непряме фінансування. Зміна ролі держави в сфері вищої освіти призводить до зміни механізмів її державного фінансування. Останнім часом в багатьох країнах замінюється підхід, орієнтований на надання коштів вищому навчальному закладу, підходом, при якому більше уваги приділяється безпосередній підтримці студентів. При цьому заклади продовжують отримувати державні кошти, проте непрямым методом. Крім того, можливість отримання прямого фінансування з боку держави теж зберігається [4, 5, 6].

Такі методи фінансування державою закладів вищої освіти призводять до конкуренції ніж ними за залучення студентів, більшої виборності в державному фінансуванні вищої освіти. Сьогодні в багатьох зарубіжних країнах, а особливо європейських, поки що переважає фінансування безпосередньо закладів вищої освіти державою, проте все більше досліджуються можливості виділення державних коштів на вищу освіту за рахунок студентів.

Виділяють два види фінансової допомоги держави студентам:

- пряма фінансова допомога у виді оплати освіти (гранти, стипендії);
- непряма допомога шляхом надання позик.

В багатьох країнах в останні роки частка позик у фінансовій допомозі безпосередньо студенту збільшилась, оскільки держава все більше орієнтується на студентське самофінансування. Щодо самофінансування, то це вид діяльності суб'єктів господарювання при якому фінансове забезпечення розширеного відтворення здійснюється за рахунок власних коштів [6, с.59-60].

Непрямий підхід фінансового забезпечення розвитку вищої освіти полягає у її фінансуванні через студента, при якому уряд підтримує не вищі навчальні заклади, а студентів. Основним видом такого фінансування можемо назвати ваучерне фінансування. Заклади повинні бути повністю незалежні в установленні розміру плати за навчання, тоді як втручання держави буде

здійснюватися через підтримку студентів у формі індивідуальних грантів, обсяг яких буде співставлятися з обсягом державного фінансування. Розмір підтримки студентів у формі грантів зазвичай менший або рівний платі за навчання в закладах вищої освіти. Проте, технологія фінансування студентів забезпечує конкуренцію, яка в свою чергу стимулює ефективність та якість надання освітніх послуг вищими навчальними закладами.

Дана конкуренція може здійснюватися на двох рівнях:

- студенти повинні конкурувати за отримання державної підтримки;
- вищі навчальні заклади повинні конкурувати за студентів.

Щодо першого рівня, то уряду необхідно обмежити кількість студентів, які отримують фінансову допомогу. Рішення по її виділенню повинні бути здійсненні на основі можливості або потреби. Допомога може здійснюватися таким чином, щоб більш нужденні студенти отримували більше, за вартість навчання у вищому навчальному закладі [6, 7].

Щодо грантів, то держава повинна розподілити їх розмір в залежності від профілю навчального закладу, а також запровадити обмеження на термін дійсності ваучера з метою забезпечення ефективності студентських потоків.

Другий рівень конкуренції полягає в тому, що заклади в основному будуть покладатися на дохід від плати за навчання, отримуючи при цьому ще державну підтримку по капітальним видаткам, можливо деяке базове фінансування і, що найважливіше – фінансування науково-дослідної роботи і аспірантури.

Проте заклади вищої освіти можуть встановлювати свої власні розміри плати за навчання. Плата може бути і вища за розмір ваучера – деякі студенти можуть зберігати кошти для задоволення своїх особистих потреб, а інші витрачають свої власні кошти на більш дорогі курси. Більше того, для залучення студентських ваучерів заклади можуть відкривати курси, в яких є потреба для студентів і, закривати непотрібні студентські спеціальності. За умови, що студентські потреби відповідатимуть потребам ринку робочої сили, то це буде ефективний механізм збільшення зовнішньої ефективності вищої освіти.

Одним з важливих непрямих механізмів в державному фінансуванні вищої освіти виступає система податкових пільг, а також пільгових кредитів та страхування [7].

Виділяють два підходи до ролі вищих навчальних закладів в даному процесі. При першому вищі навчальні заклади розглядаються як організації, що обслуговують інтереси суспільства і держави (всю або більшу частину видатків на освіту несе держава), а при другому – як комерційні підприємства, які надають послуги окремим особам (студентам), що використовують вищу освіту з метою отримання додаткових доходів в майбутньому (фінансування здійснюється за рахунок студентів). Останній варіант набуває все ширшого розповсюдження в умовах ринкових відносин. Проте «ринковий» підхід не є повною альтернативою «державному». Він

скоріше виступає додатковим джерелом поповнення бюджету вищих навчальних закладів.

Механізм прямого фінансування вищої освіти відрізняється в різних країнах. Виділення коштів відбувається по одному з трьох критеріїв (рис.2).

Рис.2 Методи здійснення прямого фінансування вищої освіти

Метод фінансування «за результатами» базується на ефективності підготовки випускників та передбачає ретельний контроль якості надання освітніх послуг вищими навчальними закладами. Його використовують в Данії, Фінляндії, Ізраїлі, Голландії, США та інших країнах. Фінансування «за результатами» дозволяє уникнути неефективної роботи вищих навчальних закладів і отримати високі результати на одиницю ресурсу. Однак урядовий контроль не завжди веде до досягнення цих цілей [6].

Пряме фінансування «по видатках» притаманне державам, в яких недостатньо розвинута освітня інфраструктура. Використання даного методу можна спрощено зіставити з такими трьома механізмами фінансування:

- лінійний бюджет – кошторис розбивається за типами – зарплата, обладнання, обслуговування студентів;
- програмний бюджет – розподіл бюджету за центрами вартості – під цим розуміється окремий факультет або, в деяких випадках, навіть окремий викладач, що відповідає за фінансування програм;
- кошторис за видами діяльності – окремо виділяються витрати на навчання та на дослідницьку роботу.

Переваги такого методу фінансування полягають у тому, що він штовхає навчальні заклади на пошук додаткових коштів ефективного використання визначеної суми, і таким чином, кошти перетікають в ті області, які спроможні ефективніше здійснювати навчання. Такий підхід використовують розвинуті країни (Канада, Великобританія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія) і деякі країни, що розвиваються (Китай, Нігерія).

В більшості країн, які розвиваються (Бразилія, Аргентина, Індія) і в деяких розвинутих країнах (Греція, Італія) фінансування здійснюється на договірній основі [6, с. 63].

Договірне фінансування сприяє високому ступеню контролю уряду за системою вищої освіти в цілому, а також за деякими закладами. Основною особливістю даного фінансування є те, що рівень виділених фондів слабо зв'язаний з видами діяльності вищого навчального закладу. Різні зміни, такі як збільшення рівня прийому студентів не обов'язково призводять до адекватного збільшення бюджету. Серед договірних систем можна виділити системи з наростаючим бюджетом (отримання щорічної надбавки, не пов'язаної зі змінами цін, відносно минулорічного бюджету), системи з угодами «ad hoc» (виділення бюджету на базі договору між представником навчального закладу і відповідними міністерствами або фінансовими установами, що базується на політичному впливі представників даного навчального закладу) та системи з фіксованим доходом (виділення урядом навчальним закладам фіксованого проценту від національного доходу, наприклад в Йорданії навчальні заклади фінансуються з відсотків від поштового збору) [6, с. 64-65, 8].

Проте, договірне фінансування не є ефективним засобом виділення коштів вищій освіти. Принципові недоліки такі: невизначеність відносно майбутнього фінансування, відсутність стимулів до ефективної роботи та реакції на зовнішній вплив.

Отже, підсумовуючи все вищесказане та використовуючи досвід зарубіжних країн, в Україні з метою покращення фінансового забезпечення вищої освіти, на нашу думку, необхідно звернути увагу на застосування прямих методів фінансування, таких як: фінансування «за результатами», адже справедливо, коли держава в більшій мірі фінансуватиме вузи, які продукують конкурентоспроможного та високоосвіченого фахівця, який вільно почуватиме себе на ринку праці. Варто було б також удосконалити метод фінансування «по видатках», а саме програмний бюджет та складання кошторису за видами діяльності, так як це зробили Канада, Великобританія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія, Китай та Нігерія. Щодо договірного фінансування, то з даного методу фінансового забезпечення можна було б запозичити високий ступінь контролю уряду та інших контролюючих установ за ефективністю використання виділених коштів з державного бюджету на функціонування закладів вищої освіти і надання ними якісних освітніх послуг. Також у сфері вищої освіти нашої країни варто покращити застосування грантів та знижок в оплаті здобуття вищої освіти як заохочення для найталановитіших студентів і забезпечення їм стовідсоткової гарантії здобути якісну вищу освіту.

Таким чином, на нашу думку, саме збільшення диференціації видів фінансового забезпечення вищої освіти з усіма його особливостями зможе значно підвищити освітній рівень населення в країні. Адже саме доступна та

якісна вища освіта є значним стимулом економічного зростання нашої країни та підвищення життєвого рівня населення.

Розширення джерел фінансування проявляється також в залученні в сферу вищої освіти різних небюджетних ресурсів. Основними напрямками такого фінансового забезпечення вищої освіти є надання навчальними закладами платних послуг, меценатство, спонсорська підтримка, а також кредитування як вищих навчальних закладів, так і студентів, які користуються послугами вузів. Щодо кредитування сфери вищої освіти, то досвід зарубіжних країн переконує, що принцип кредитування населення з метою отримання вищої освіти успішно реалізується, наприклад у Франції, ця система набула помітного розвитку. У Великобританії та Швеції освітянські кредити теж мають попит у населення. В Україні освітнє кредитування знаходиться лише на стадії становлення.

Тому вивченню такої практики, яка може бути досить корисною для нашої країни, присвятимо наші майбутні дослідження, в яких детально розглянемо організацію, роль і місце фінансово-кредитних коштів у системі вищої освіти Франції, Англії, Швеції, США та інших країн, визначимо елементи, які можна буде ефективно застосовувати в Україні.

1. Александров И.Б., Арменський А.Е., Демин В.А. и др. Методика определения потребности образовательных учреждений высшего профессионального образования в инвестиционных ресурсах // Университетское управление: практика и анализ. – 2002. - №1. – 272 с.
 2. Амоша О., Новикова О. Проблеми та шляхи забезпечення соціальної орієнтації економіки України // Журнал європейської економіки. – 2005. – Т.4 (№2). – 346 с.
 3. Аналітичні матеріали за результатами моніторингу законодавства у науково-технічній сфері економічно розвинутих країн світу. – К.: ЦДПН ім. Г.М. Доброва НАН України, 2003. – 10 с.
 4. Атоян В.Р. Организация научной и инновационной деятельности в вузе. – Саратов: Узд-во Саратов. гос. техн. ун-та, 1996. – 316 с.
 5. Бескид Й. Фінансовий механізм вищої школи в умовах ринку // Фінанси України. – 2003. - № 8. – С.103-106.
 6. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: монографія. – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.
 7. Боголіб Т.М. Ринкова модель ВНЗ: монографія. – К.: Міленіум, 2007. – 264 с.
 8. Болонський В. Вища освіта України на рубежі тисячоліть. Проблеми глобалізації та інтернаціоналізації. – К., 1998. – 227 с.
 9. Буковинський В.С. Шляхи удосконалення планування витрат на освіту // Фінанси України. – 2004. - № 9. – С.74-84.
 10. Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посіб. / За ред. В.Г. Кременя. – Т.: Навч. книга – Богдан, 2004. – 384 с.
 11. Державні фінанси в транзитивній економіці: Навчальний посібник / Карлін М.І., Горбач Л.М., Новосад Л.Я. та ін. За заг. ред. д.е.н., проф. Карліна М.І. - К.: Кондор, 2003. - 220 с.
 12. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. – К.: Знання, 2005. – 319 с.
 13. Салига С.Я. Фінансове забезпечення вищої освіти: монографія. – Запоріжжя: ЗЦНТЕІ, 2007 – 252 с.
 14. www.mon.gov.ua
- Рецензент: д.е.н., проф. Левицька С.О. (Національний університет Водного господарства та природокористування, м. Рівне)

Редакційна колегія